

УДК 343.3/.7

**РОЗМЕЖУВАННЯ «ВИМАГАННЯ» ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ ЗЛОЧИНІВ,
ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА СВОБОДУ ДОГОВОРУ**

**SEPARATION OF «EXTORTION» FROM THE RELATED CRIMES
THAT BREACH THE FREEDOM OF CONTRACT**

Гринишин О.А.,
*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена проблемним питанням кваліфікації злочинів, що посягають на свободу укладення та виконання договору. Зокрема, проводиться розмежування між такими складами злочинів, як вимагання, протидія законній господарській діяльності та примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань. Зазначене розмежування здійснюється в контексті ситуацій, в яких має місце порушення принципу свободи договору. За результатами аналізу виокремлено ключові розмежувальні ознаки між зазначеними складами злочинів.

Ключові слова: злочин, договір, свобода договору, примушування, вимагання, борг, зобов'язання, вимога, погроза.

Статья посвящена проблемным вопросам квалификации преступлений, посягающих на свободу заключения и исполнения договоров. В частности, проводится разграничение между такими составами преступлений, как вымогательство, противодействие законной хозяйственной деятельности и принуждение к выполнению гражданско-правовых обязательств. Указанное разграничение осуществляется в контексте ситуаций, в которых имеет место нарушение принципа свободы договора. По результатам анализа выделены ключевые разграничительные признаки между указанными составами преступлений.

Ключевые слова: преступление, договор, свобода договора, принуждение, вымогательство, долг, обязательство, требование, угроза.

The article is devoted to the problematic issues concerning qualification of crimes that abuse the freedom of contract conclusion and enforcement. In particular, the separation among such crimes as «Extortion», «Resistance to legitimate business activity» and «Duress to performing of civil obligations» is explored. This distinction is made in the context of situations that constitute a violation of freedom of the contract. As a result of the analysis, the key demarcation criteria among these crimes have been distinguished.

Key words: crime, contract, freedom of contract, duress, extortion, debt, obligation, demand, threat.

Постановка проблеми. Приватноправовий принцип свободи договору означає, що сторони є вільними в укладенні договору та визначенні умов його виконання. Вимога укладення (виконання) договору, пред'явлена до особи, яка не бажає цього робити та не має відповідного юридичного обов'язку, є протиправною, а в тих випадках, коли така вимога супро-

воджується психічним чи фізичним насильством, – злочинною. У Кримінальному кодексі України (надалі – КК України) існує низка статей, за якими може бути кваліфіковане примушування до укладення чи виконання договору. Це такі склади злочинів, як «Вимагання» (ст. 189 КК України), «Протидія законній господарській діяльності» (ст. 206 КК Укра-

їни), «Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань» (ст. 355 КК України).

Метою цієї статті є виокремлення тих ознак, які дозволяють розмежувати склади злочинів, передбачені ст.ст. 189, 206, 355 КК України, між собою. Причому таке розмежування здійснюватиметься саме в частині кваліфікації тих суспільно небезпечних діянь, які становлять собою примушування до укладення та виконання договорів.

Виклад основного матеріалу. Примушування до укладення договорів може бути кваліфіковано як за ст. 189 КК України («Вимагання»), так і за ст. 206 КК України («Протидія законній господарській діяльності»). Зокрема, в диспозиції «Вимагання» йдеться про вимогу передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру, а в диспозиції «Протидії законній господарській діяльності» змістом протиправної вимоги може бути укладення угоди.

За своєю суттю «Вимагання» та «Протидія законній господарській діяльності» є примушуванням до певної поведінки [1, с. 127]. Суспільно небезпечне діяння в зазначених складах злочинів полягає в пред'явленні винним протиправної вимоги, що підкріплюється погрозою. Змістом вказаної вимоги є (у «Вимаганні») чи може бути (в «Протидії законній господарській діяльності») передання потерпілим майна чи вчинення ним інших дій майнового характеру. У свою чергу, передання майна чи вчинення інших дій майнового характеру з точки зору цивільного права є правочином, тобто дією, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 Цивільного кодексу України). Тобто і вимагання, і протидія законній господарській діяльності (в частині вимоги укласти угоду) є не чим іншим, як примушуванням до вчинення правочинів [2, с. 157]. Але характер таких правочинів відрізняється. Під час вимагання правочин повинен бути майнового характеру. Кваліфікувати за ст. 189 КК України вимогу укласти немайновий договір не можна. Такий висновок впливає з аналізу предмета цього складу злочину, яким можуть виступати майно, права на майно або ж дії майнового характеру. Водночас угода в контексті ст. 206 КК України може бути і немайною, тобто стосуватися інших об'єктів прав, аніж майно (наприклад, інформації, утворення об'єднань підприємств, зміни повноважень органів управління юридичної особи тощо). Проте видається помилковою позиція тих науковців, які вказують, що тільки про угоду немайнового характеру можна вести мову в контексті протидії законній господарській діяльності [3, с. 463]. На наш погляд, угода в контексті ст. 206 КК України може мати як майновий, так і немайновий характер, оскільки протилежного не зазначено в диспозиції відповідної статті та не впливає з неї.

З іншого боку, за ст. 206 КК України кваліфікується лише примушування до укладення тих угод, які укладаються в рамках здійснення господарської діяльності. Кваліфікувати за ст. 206 КК України, наприклад, примушування до укладення побуто-

вих договорів купівлі-продажу фізичною особою не можна.

Таким чином, одночасно під дію статей ст. 189 КК України та ст. 206 КК України підпадають лише майнові правочини у сфері господарювання. Якщо мова йде про примушування до укладення такого правочину, слід застосовувати інші критерії розмежування в сукупності.

Оскільки правочин завжди вчиняється однією чи кількома сторонами, характер правочину пов'язаний із статусом цих сторін. У кримінально-правовому аспекті це впливає на ознаки винного та потерпілого. Йдеться про те, що правочин у сфері господарювання може вчинити або сам суб'єкт господарювання, або власник (представник, службова особа) такого суб'єкта. Як зазначає Скора Л.М., потерпілим у ст. 206 КК України виступає особа, що на законних підставах займається господарською діяльністю, а також інші особи, котрі, хоч і не є суб'єктами господарювання, однак здатні самостійно приймати рішення або суттєво впливати на прийняття рішень про припинення або обмеження діяльності господарюючого суб'єкта [4, с. 161].

У випадку вимагання потерпілим виступає, як правило, власник або титульний володілець майна чи майнових прав (якщо предметом вимагання виступають майно чи майнові права) або ж виконавець робіт чи той, хто надає послуги (якщо предметом вимагання є дії майнового характеру).

Проте головним критерієм, який дозволяє розмежувати «Вимагання» та «Протидію законній господарській діяльності» в контексті примушування до вчинення правочину (договору) є рівень еквівалентності переходу майнових благ.

Як відомо, передання майнових благ від однієї особи до іншої за загальним правилом відбувається на двосторонній основі, тобто за умови надання контрагентом зустрічного задоволення. Іншими словами, приватні особи в цивільному обігу постійно чимось обмінюються. Згідно з ч. 5 ст. 626 ЦК України договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору. Найчастіше майно, роботи чи послуги обмінюються на гроші. Безвідплатні ж договори укладаються набагато рідше. Слід звернути увагу, що ЦК України вживають саме термін «безвідплатність», а не «безоплатність». Останній пов'язаний із непереданням грошей за щось, у той час як безвідплатність стосується зустрічного неохочення будь-якого блага, а не лише грошових коштів.

Традиційно висловлюється думка, що примушування до укладення безвідплатного договору підлягає кваліфікації як вимагання, а відплатного – як протидія законній господарській діяльності [5, с. 8]. Це твердження не викликає зауважень, проте не враховує проміжної ситуації – коли перехід майнових благ відбувається на формально відплатній основі, але розмір зустрічного задоволення неспівмірний із тим, що було отримано. У кримінально-правовій літературі для таких ситуацій використовуються терміни «частково безвідплатна угода», «очевидна

нееквівалентність» [6, с. 378; 10, с. 698]. Як приклад, у договорі купівлі продажу нового автомобіля встановлюється його ціна в розмірі 1000 грн.

Доволі легко ідентифікувати ситуації, в яких має місце примушування до укладення безвідплатних договорів (наприклад, договору дарування чи позички), тобто де винний примушує потерпілого передати йому певні права чи майно «просто так». Проте тоді, коли відбувається обмін майновими благами, неминуче виникає питання про рівень їх взаємної еквівалентності (співмірності, відповідності), зокрема, чи обмін відбувся на взаємовигідній (або принаймні взаємоприйнятній) основі, чи, можливо, одна сторона позбавилась набагато більшого, ніж отримала. Еквівалентність благ слід оцінювати, виходячи, насамперед, із грошової оцінки благ та беручи до уваги середньоринкові ціни.

Вирішувати питання про очевидну нееквівалентність переходу слід у кожному конкретному випадку окремо, враховуючи також цінність відповідних благ для потерпілого, можливість отримання від них доходу в майбутньому, ліквідність та інші фактори. Встановлення ціни, яка нижча середньоринкової, як таке не свідчить автоматично про очевидну нееквівалентність угоди.

З урахуванням наведеного як вимагання слід кваліфікувати випадки примушування до вчинення як безвідплатного, так і формально відплатного правочину, що має очевидно нееквівалентний характер. У свою чергу, за ст. 206 КК України слід кваліфікувати випадки примушування до вчинення правочину, перехід майнових благ за яким має еквівалентний характер. Правочин у контексті ст. 206 КК України, попри, де-юре, адекватні для ринку умови, є небажаним для потерпілого з інших причин (наприклад, погана репутація контрагента). Як зазначає І.В. Шишко, такими випадками є примушування до повністю оплатного передання майна, яке потерпілий не збирається відчужувати, або до платного виконання робіт, які потерпілий не має наміру виконати, до придбання потерпілим товару, який останньому не потрібен, до здійснення угоди з контрагентом, якому потерпілий не довіряє, або вважає, що ділові зв'язки з ним шкодять його діловій репутації тощо [7, с. 45].

Поширеним у літературі є посилання на корисливий мотив під час вимагання та відсутність такого під час вчинення протидії законній господарській діяльності [8, с. 18–19]. Верховний Суд України в мотивувальній частині постанови від 19 грудня 2011 року № 5-18ксл1 вказує, що під користю (корисливими спонуканнями, корисливим мотивом) у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність розуміється бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе чи інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди. Звертає на себе увагу той факт, що сам по собі корисливий мотив не містить ознаку нееквівалентності одержання майнових благ. Підтримуємо позицію Тагієва Т.Р.-О., що корисливий

мотив не є розмежувальною ознакою «Вимагання» та «Протидії законній господарській діяльності».

По-перше, корисливий мотив як такий все ж не є обов'язковою ознакою «Вимагання», яке в одиничних випадках може вчинятись зовсім з інших спонукань, скажімо, із заздрісного бажання нашкодити власнику шляхом вилучення майна без подальшого його обернення на чю-небудь користь [9, с. 196].

По-друге, під час вчинення злочину, передбаченого ст. 206 КК України, мотив винного також може бути корисливим, оскільки йдеться про переслідування бізнес-інтересів (легальна користь), але протиправними способами [1, с. 129]. Це впливає із сутності господарювання, яке неможливо уявити без отримання доходу.

Слід згадати, що окремі автори вказують на конкретні договори як критерій розмежування. Так, В.В. Волежнікін вважає, що за ст. 179 КК Російської Федерації (схожа норма до ст. 206 КК України), а не як вимагання слід кваліфікувати примушування до укладення договорів побутового та будівельного підряду, підряду на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт, договорів перевезення, комісії [5, с. 433]. Л.Д. Гаухман і С.В. Максимов зазначають, що як вимагання слід кваліфікувати примушування до укладення тих договорів, які опосередковують виникнення, зміну чи припинення права власності [11, с. 174]. Як значалось вище, розмежувальне значення має не стільки вид договору, скільки його характер у контексті еквівалентності обміну благами. Примушування укласти договір будівельного підряду за цінами, в 10 раз нижчими за ринкові, слід кваліфікувати як вимагання. З іншого боку, примушування суб'єкта господарювання до продажу земельної ділянки за ціною, вищою, ніж ринкова, за відсутності в потерпілого бажання її відчужити слід кваліфікувати як протидію законній господарській діяльності.

Деякі дослідники розглядають відмінність цих складів злочинів у тому, що під час протидії законній господарській діяльності винний прагне до цивільно-правового оформлення майнових дій, тоді як це не характерно для вимагання [12, с. 236]. Вочевидь, під «цивільно-правовим оформленням майнових дій» учені розуміють укладення письмових договорів, нотаріальне посвідчення, державну реєстрацію та аналогічні процедурні формальності. Як видається, для кваліфікації вимагання не має значення порядок набуття майнових благ. Важливим є те, що винний хоче отримати їх безповоротно. Відповідно, якщо законодавством встановлено спеціальну процедуру відчуження певного майна (прав на майно), винний під час вимагання обов'язково бажатиме її дотримати, інакше його дії не принесуть йому бажаного результату. Який сенс винному вимагати від потерпілого подарувати йому, скажімо, квартиру, але без укладення відповідного нотаріально посвідченого договору, адже без такого документу право власності у винного не виникне.

Примушування до виконання договорів може бути кваліфіковано як за ст. 189 КК України «Вима-

гання», так і за ст. 355 КК України «Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань». Подібно до ст. 206 КК України, у диспозиції «Примушування...» законодавець також зафіксував негативну ознаку – «за відсутності ознак вимагання», зацентрувавши, таким чином, увагу на спорідненості цих складів злочинів.

Суспільно небезпечне діяння в ст. 355 КК України сконструйоване як поєднання відповідних вимог із погрозами. З точки зору свободи договору нас цікавить вимога «виконати чи не виконати договір, угоду».

Відмітною ознакою примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань є те, що потерпілого примушують до виконання його юридичного обов'язку, зокрема до передання майна (прав на майно), на яке винний має законне право вимоги. У випадку вимагання майнові претензії винного не ґрунтуються на правовій підставі, а майно, що вимагається, є чужим для нього.

Не можемо погодитися з позицією тих учених, які вважають, що будь-яка згадка про спільні майнові відносини вимагача і потерпілого унеможливає кваліфікацію діяння як вимагання [13, с. 17]. Таке твердження занадто категоричне. Розглянемо ситуації, коли винний вимагає виконання зобов'язання в більшому обсязі, ніж це впливає з умов договору.

На практиці поширеними є ситуації, коли за прострочення боржником погашення грошового боргу кредитори завищують суму, що підлягає поверненню (так званий «лічильник»). Загальновизнаною є позиція, що в таких випадках дії винного слід кваліфікувати за сукупністю: в частині суми, яка підлягає передачі винному на законних підставах, – за ст. 355 КК України, а в частині, яка перевищує цей розмір, – за ст. 189 КК України.

У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому ст. 355 КК України, А.М. Соловійова наводить такий приклад. Якщо винний вимагає від потерпілого також і відшкодувати заподіяну ним шкоду (зобов'язання, що виникає внаслідок спричинення шкоди), зокрема вимагає відшкодувати шкоду в повному обсязі, коли за рішенням суду розмір відшкодування зменшений, то його дії необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 355 та 189 КК, причому в частині відшкодування шкоди, розмір якої визначений судом, дії винного розглядаються як примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання (ст. 355 КК), а в частині, що перевищує такий розмір, – як вимагання (ст. 189 КК) [14, с. 140].

За своєю правовою природою ці додаткові суми виступають таким способом забезпечення виконання зобов'язань, як неустойка. Згідно з ч. 1 ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі в разі порушення боржником зобов'язання.

Під час оцінки правомірності дій щодо стягнення неустойки слід виходити з тих ознак зобов'язання, на які вказано в п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в спра-

вах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10. Так, цивільно-правове зобов'язання в контексті ст. 355 КК України повинно: 1) виникнути на підставах, передбачених чинним законодавством; 2) бути існуючим; 3) мати визначений предмет.

У нашому випадку мова йде про зобов'язання зі сплати неустойки. Слід мати на увазі, що таке зобов'язання має акцесорний (додатковий) щодо основного зобов'язання, яке було порушено боржником. Це означає, що недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність правочину щодо неустойки (ч. 2 ст. 548 ЦК України).

Із цього випливає, що вимогу про сплату неустойки за порушення зобов'язання, яке для винного є завідомо неіснуючим, слід кваліфікувати як вимагання.

Якщо ж основне зобов'язання є існуючим, то слід керуватись такими положеннями законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 548 ЦК України виконання зобов'язання (основного зобов'язання) забезпечується, якщо це встановлено договором або законом. Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється в письмовій формі, а недотримання цієї вимоги спричиняє його нікчемність (ст. 547 ЦК України). Таким чином, неустойка підлягає сплаті тільки тоді, коли про це є пряма норма закону або за умови письмової домовленості сторін. Усна домовленість сторін про сплату неустойки не призводить до виникнення обов'язку щодо її сплати.

У контексті примушування потерпілого повернути більшу суму боргу, аніж було погоджено сторонами, слід враховувати інфляційні коригування. Л.Д. Гаухман і С.В. Максимов вважають, що якщо вимоги про передачу майна збільшені на індекс реальної інфляції, то склад вимагання відсутній [11, с. 174]. У силу імперативної вказівки ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення. Це означає, що кредитор має право вимагати від боржника передавання більшої суми, щоб компенсувати інфляційні втрати незалежно від домовленості про це.

Окрім інфляційних нарахувань, уже згаданою нормою ч. 2 ст. 625 ЦК України встановлено ставку в 3% річних від простроченої суми, які нараховується за прострочення. Інший розмір процентів застосовується, якщо це прямо передбачено законом або договором.

Відтак у силу наведених законодавчих положень допускається збільшення суми боргу, що підлягає сплаті, навіть за відсутності будь-якої домовленості про це. Відповідно, нам видається не зовсім точним підхід, за яким від розміру пред'явлених вимог віднімають розмір боргу, і примушування в цій частині кваліфікують як вимагання. Натомість правильним є збільшення суми боргу на розмір інфляційних втрат та з урахуванням 3% річних за прострочення.

Змоделюємо ситуацію. Потерпілий позичив кошти в розмірі 500 000 грн. у винного (кредитора). День погашення боргу настав 01.01.2015 р. Станом на 01.01.2016 р. борг так і не було повернуто. Винний,

погрожуючи насильством, 02.01.2016 р. висунув вимогу повернути 700 000 грн. За традиційним підходом матимемо сукупність: щодо 500 000 грн. – «Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань», а щодо 200 000 грн. – «Вимагання», вчинене у великих розмірах.

Якщо врахувати інфляційні та 3% річних, то матимемо іншу ситуацію. Згідно з даними Держкомстату України річний індекс інфляції за 2015 р. склав 143,3%. Від суми в 500 000 грн. це становитиме 716 500 грн. А 3% річних – це 15 000 грн. Таким чином, з урахуванням інфляційних та процентів сума боргу збільшилась із 500 000 грн. до 731 500 грн. Таким чином, на всю суму нібито «зайвих» 200 000 грн., які вимагав винний, насправді він мав право. Тому кваліфікація його дій за сукупністю із вимаганням виключається.

Якщо ж буде достовірно встановлено, що винний усвідомлював і бажав вчинити саме вимагання, висуваючи вищі вимоги, то згідно з принципом суб'єктивного інкримінування цей факт повинен впливати на кримінально-правову кваліфікацію. У такій ситуації, за якій розмір завищених вимог винного охоплювався розміром інфляційних та процентів, відповідно до правил про фактичну помилку його дії слід кваліфікувати як замах на вимагання.

Висновки. Щодо розмежування примушування до укладення договору між ст. 189 КК України «Вимагання» та ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності»:

1) зазначені склади злочинів розмежовуються, насамперед, за основним безпосереднім об'єктом

злочину. В аспекті ст. 206 КК України угода, до укладення якої примушують потерпілого, повинна стосуватись виключно господарської діяльності, в той час у складі злочину «Вимагання» угода, укладення якої вимагають, може бути і негосподарського характеру;

2) розмежувальною ознакою між вказаними складами злочинів є також рівень еквівалентності взаємного переходу майнових благ між винним та потерпілим.

Щодо розмежування примушування до виконання договору між ст. 189 КК України «Вимагання» та ст. 355 КК України «Протидія законній господарській діяльності», то вказані склади злочинів розмежовуються залежно від того, чи мав потерпілий юридичний обов'язок вчинити дії, що стали предметом примушування, на користь кредитора. Якщо такий обов'язок існував, то дії з примушування потерпілого до законної поведінки слід кваліфікувати за ст. 355 КК України, якщо ні – як «Вимагання».

Найчастіше обов'язок потерпілого є договірним. У випадку пред'явлення вимоги про виконання договору в більшому обсязі, аніж було погоджено сторонами, слід встановлювати, чи було сторонами письмово погоджено сплату неустойки за порушення зобов'язання або чи була вона встановлена в силу закону. Проте незалежно від умов договору, до виконання якого примушується потерпілий, сума грошових коштів, що підлягають сплаті останнім, збільшується на розмір інфляційних нарахувань, а також з урахуванням 3% річних за весь період прострочення, якщо інший розмір не встановлений договором або законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тагиев Табриз Рафаил-оглы. Вымогательство по уголовному праву России : диссертация кандидата юридических наук : 12.00.08 / Тагиев Табриз Рафаил-оглы. – Томск, 2011. – 211 с.
2. Субботина И.В. Уголовная ответственность за принуждение к совершению сделки или отказу от ее совершения : диссертация кандидата юридических наук : 12.00.08 / И.В. Субботина ; Нижегород. акад. МВД России Нижний Новгород, 2006. – 197 с.
3. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / В.В. Дорошков, В.М. Лебедев. и др. – М. : 2006. – 912 с.
4. Скора Л.М. Кримінально-правова характеристика протидії законній господарській діяльності [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л.М. Скора ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2012. – 253 арк.
5. Волженкин Б.В. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления) / Б.В. Волженкин. – СПб., 2002. – С. 311.
6. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В.И. Радченко. – М., 2000. – С. 378.
7. Шишко И.В. Ответственность за принуждение к совершению сделки или к отказу от ее совершения / И.В. Шишко // Юридический мир. – 1998. – № 11. – С. 45.
8. Уголовное право России. Часть Особенная / отв. ред. проф. Л.Л. Кругликов. – М., 2004. – С. 303.
9. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності / Н.О. Антонюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 514 с.
10. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 775 с.
11. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности / Л.Д. Гаухман. – М., 1998. – С. 174.
12. Кримінальне право Росії. Особлива частина / за ред. А.І. Рарога. – 2008. – С. 236.
13. Феофілактов А.С. Деякі питання кваліфікації злочинного самоуправства / А.С. Феофілактов // Російський суддя. 2004. – № 5. – С. 17.
14. Соловйова А.М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України) [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А.М. Соловйова ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 217 арк.